

УДК 347.971.99 (477)

Л. М. Москвич,
д-р юрид. наук, доцент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

ПРИНЦИП СТАБІЛЬНОСТІ СУДОВОЇ СИСТЕМИ

У статті аналізується механізм імплементації загальноправового принципу стабільності в організації та функціонуванні судової системи. Досліджено специфіку реалізації гарантій стабільності – правової визначеності, цілісності й стійкості функціонування – в механізмі судової системи. Сформульовано пропозиції, запровадження яких сприятиме підсилению стабільності існування такого державно-правового інституту, як судова система.

Ключові слова: стабільність судової системи, правова визначеність у функціонуванні судової системи, цілісність судової системи, стійкість судової системи.

Вимога стабільності судової системи впливає з принципу правової визначеності (або впевненості), який традиційно розглядається як один з головних складників верховенства права, його необхідний наслідок та умова реалізації [2, с. 94]. Стабільність є однією з характеристик правової, розвиненої держави. Основне її призначення – створення впевненості громадян у справедливості й надійності законів, об'єктивності й передбачуваності правосуддя. Стабільність судової системи як соціального інституту полягає в такому: а) збереженні функції судової системи як основного механізму розв'язання правових конфліктів у суспільстві; б) забезпеченні її необхідними для належного функціонування ресурсами; в) формуванні ефек-

тивної внутрішньої структури цієї системи.

Стабільність передбачає виконання умов стійкого функціонування, збереження її основної функції протягом тривалого часу. У період становлення правової держави вона передбачає можливість участі судових органів в узгодженні нормативно-правового забезпечення існування суспільства, яке може полягати в наданні судовим органам права законодавчої ініціативи, визнання за ними права (у разі прогалин у праві чи законі) вирішувати справи за аналогією права чи закону, а також у визнанні стабілізуючої ролі судової практики. Крім забезпечення стабільності судової системи, ці заходи сприяють підсилению взаємодії суспільства й судової системи, законо-

давчої й судової гілок влади в питанні формування законодавства, адекватного стану й потребам суспільства.

Змістом принципу стабільності судової системи є відносна незалежність останньої від будь-яких зовнішніх впливів. Це означає, що, незважаючи на коливання (реформи, контрреформи, зміна суспільного устрою і т. п.), судова система зберігає ті сутнісні властивості, які роблять її саме *системою* (у змістовному значенні цього феномену). Стійкість трактується як властивість системи зберігати динамічну рівновагу із зовнішнім середовищем, здатність до змін та адаптації. У багатьох випадках загальна стійкість підвищується зі зростанням кількості елементів системи лише за умови, що їх збільшення не призводить до зменшення її структурної цілісності [11, с. 68].

Відповідно до теорії соціальних систем найбільш стійкою є система, організована у формі піраміди або трикутника. Саме ієрархічно організовані в такій формі, вони є найбільш стійкими [11, с. 378]. Більшість судових систем світу дійсно організовані у формі трикутника: на низових ланках – суди першої інстанції, вище – суди з перегляду рішень судів першої інстанції (як правило, в апеляційному порядку), далі – вищі суди, уповноважені

переглядати за наявності певних підстав рішення нижчих судів і приймати остаточне рішення по справі. Ієрархічна організація судової системи України теж має умовну форму трикутника: на низових ланках – місцеві, вище – апеляційні, далі – вищі спеціалізовані суди, на вершині – Верховний Суд України. Рівновага цієї будови свідчить про передумови ефективності судової системи: адже теорією систем доведено, що основою ефективного функціонування будь-якої системи є її рівновага.

На наш погляд, основними ключовими змістовними елементами принципу стабільності судової системи є: а) стабільність правової визначеності; б) цілісність; в) стійкість функціонування. Розглянемо кожен з них докладніше.

Стабільність правової визначеності. Часті зміни в судовій системі суперечать цьому принципу, розвиненому в практиці Європейського суду з прав людини, складником якого є вимога розумної стабільності права, що забезпечує незмінність правових приписів протягом певного періоду й зумовлює заборону їх іноді невинуватених змін [10, с. 50]. Стосовно судової системи, названий стандарт розкривається, *по-перше*, через вимогу стабільності законодавства про судоустрій. Орга-

нізаційна структура системи визначається у відносно стабільних правових актах, зміна яких достатньо ускладнена, – в Конституції та законах країни. В абсолютній більшості держав саме в таких актах визначена система судів, і Україна не є винятком.

По-друге, організаційна структура судової системи повинна бути незмінною протягом тривалого часу. Наприклад, судові системи багатьох країн Заходу відповідають цій вимозі. Так, судова система США функціонує відповідно до Акта про судоустрій 1789 р., ФРН – закону «Про судоустрій» 1877 р. (в ред. 1975 р.), Італії – Статуту про судоустрій 1941 р., Франції – Кодексу про судовий устрій 1978 р. [1, с. 203].

Україна – відносно молода держава. Перший крок після проголошення її самостійності та незалежності щодо окреслення судової системи держави було зроблено в Законі «Про правонаступництво України» [3; 1991. – № 46. – Ст. 617]. У його ст. 4 встановлено, що суди, сформовані на підставі Конституції (Основного Закону) Української РСР, діють до створення системи судів на підставі нової Конституції. І хоча, на думку С. В. Ківалова, посилення на зазначений Закон як на перший акт, в якому було окреслено

судову систему нової країни, не є виправданим, оскільки він не містив положень щодо реформування вже створеної системи [3, с. 70], вважаємо, що саме в зазначеному законі вперше було визначено структуру судової системи України. Щодо наступної її трансформації, то основні її напрямки, завдання й перспективи дійсно були викладені пізніше, а саме в Концепції судово-правової реформи 1992 р. [3; 1992. – № 30. – Ст. 426]. Змістовно цей документ передбачав поетапне реформування успадкованої від СРСР системи судових установ. Деякі положення цього правового акта були втілені, деякі так і залишилися на папері. Але це був перший дійсно глибоко продуманий, актуальний програмний документ, що окреслив структуру й черговість завдань щодо проведення в Україні судово-правової реформи, основною метою якої стало створення в державі системи судоустрою, яка забезпечила б високу якість суддівства за рахунок чіткого розмежування судової спеціалізації за галузевим принципом. Ця мета набула свого конституційного визначення в Конституції України 1996 р. [5], в якій виокремлювалися дві гілки судової системи – суди юрисдикції загальної та конституційної. Остання була представлена єдиним судо-

вим органом – Конституційним Судом України, а система судів загальної юрисдикції поділялась на суди загальні та спеціалізовані. Найвищим органом підсистеми перших судів визнавався Верховний Суд України.

За п'ять років після прийняття Конституції України в авральному порядку було внесено низку змін до Закону «Про судоустрій України» 1981 р. І хоча вони викликали певні проблеми, саме з цього часу відлічують другий етап судово-правової реформи, який у правовій літературі дістав назву «мала судова реформа». Уже 2002 р. було прийнято нову редакцію цього Закону, який став системним документом, що визначав (а) побудову судової системи, (б) види й основні засади функціонування органів судової влади, (в) питання фінансового й організаційно-кадрового забезпечення судів, (г) статус носіїв судової влади та інші важливі питання. Однак при реалізації цього Закону виявилася низка недоліків, виникли серйозні проблеми при його застосуванні, що полягали в недосконалості (а) правового регулювання діяльності судової системи в частині її побудови, (б) структури й порядку функціонування кваліфікаційних комісій суддів, (в) визначення процедурних норм щодо добору кандидатів

і призначення на посаду суддів та ін.

Наступний крок реформування судової системи ініціюється Президентом України. Саме в його Указі «Про Концепцію вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів» 2006 р. [5] були підведені підсумки пройдених етапів судово-правової реформи й окреслені перспективні завдання нового її етапу. Фактично із цим президентським рішенням судово-правова реформа отримала новий імпульс. Основною метою Концепції стало оформлення системного бачення процесу реформування правосуддя, в результаті чого, на думку її авторів, Україна отримує ефективну судову систему, здатну здійснювати справедливе судочинство й забезпечувати належний захист прав і свобод людини. З приводу викладених у цьому документі ідей у наукових юридичних джерелах було висловлено чимало поглядів, які за своїм змістом були доволі різнобічні. Одні були схвалені, другі викликали жваву полеміку, треті взагалі отримали ґрунтовну критику з боку як суддів, юристів-практиків, так і наукової спільноти. У результаті дебатів та зміни політичної влади в країні 7 липня 2010 р. було прийнято новий

Закон України «Про судоустрій і статус суддів». Усе це свідчить про відносну стабільність організації судоустрою в країні: зміни й доповнення, внесені в законодавство, можна пояснити пошуками оптимальної моделі системи судоустрою для держави, яка лише розвивається.

Цілісність судової системи передбачає умови її функціонування як єдиного механізму з відправлення правосуддя в країні. Для з'ясування наявності й ступеня цілісності цієї системи неабияке значення має форма державного устрою. Деякі вчені пов'язують цілісність судової системи з поняттям «моноцентризм», тобто як організацію судової системи з єдиним найвищим судовим органом. За такою логікою найбільш стабільною (а отже, і найефективнішою) є система, яка має єдиний судовий орган найвищої юрисдикції. Однак світова практика довела успішність функціонування і біцентристських, і поліцентристських судових систем (найяскравіший приклад – Німеччина). На наш погляд, специфіка функціонування судової системи полягає в тому, що її цілісність додержується процесуальними способами – шляхом перегляду судових рішень, ухвалених судом першої інстанції. Саме процесуальними, а не владними управлінськими методами

має забезпечуватися необхідна цілісність цієї системи [7, с. 6].

Отже, дотримання цілісності досліджуваної нами системи здійснюється шляхом установалення процесуальних взаємовідносин між її елементами. У випадку поліцентристської її моделі, як зазначила Т. Г. Морщакова, для збереження цілісності системи потрібно також здійснити розмежування компетенції між вищими органами кожної гілки судової влади [9, с. 7, 8]. Для додержання стабільності поліцентристської судової системи може бути також створено єдиний дорадчий орган для координації непроцесуальної діяльності вищих судів і гарантування єдиного розуміння чинного законодавства, однакового і правильного його застосування, як це зроблено, приміром, у Німеччині [8, с. 75, 76]. Таку функцію за умови надання відповідних повноважень може виконувати й Верховний Суд України.

У Конституції України зазначено, що судову систему держави утворюють Конституційний Суд і суди загальної юрисдикції. В Основному Законі, законах «Про судоустрій і статус суддів» і «Про Конституційний Суд України» здійснено розмежування компетенції судів загальної і конституційної юрисдикції, а в процесуальному законодав-

стві – загальних і спеціалізованих судів. Незважаючи на певні недосконалості законодавства, судова система України є цілісною, оскільки дія всіх її елементів спрямована на вирішення правових конфліктів, що виникають між членами суспільства. Цілісність судової системи держави забезпечується: 1) єдиними засади організації й діяльності судів; 2) обов'язковістю для всіх судів правил судочинства, визначених законом; 3) забезпеченням Верховним Судом України однакового застосування законів судами загальної юрисдикції; 4) обов'язковістю виконання на території країни рішень усіх судів; 5) єдиним порядком організаційного забезпечення діяльності всіх судів; 6) фінансуванням судів виключно з Державного бюджету України; 7) вирішенням питань внутрішньої організації судів органами суддівського самоврядування.

Стійкість функціонування судової системи полягає в наявності в ній можливостей для виконання своїх основних функцій. Ці можливості визначаються *ресурсозабезпеченням*, тобто забезпеченням інформаційними, кадровими, матеріальними ресурсами, і *самоврядуванням*, що виявляється у впливі на формування власної структури і функцій.

Стійке функціонування системи передбачає адаптацію її стратегічних ресурсів до вимог зовнішнього середовища за допомогою відповідного функціонування підсистеми управління. Стійке функціонування суду як організації полягає в забезпеченні його ресурсами для відправлення правосуддя. Збереження стабільності судової системи в цьому випадку можливе в разі виконання цієї функції системою менеджменту суду. Крім вищезгаданого, така стійкість визначається можливістю дотримання високої якості послуг, що надаються судами. Для її оцінки доцільно використовувати систему стандартів досконалого суду.

Стійкість функціонування судової системи в умовах правової держави, що стала на шлях розвитку, нестабільності нормативної бази й суспільних відносин у цілому вимагає надання додаткових можливостей цій системі, зокрема щодо: а) інформаційно-аналітичного забезпечення; б) внутрішнього регулювання; в) корекції законодавства шляхом ініціації змін у ньому. Зазначене повною мірою стосується й України.

Вважаємо, що зміцненню стійкості її судової системи сприятимуть такі заходи: 1) надання представникам вищих судів узгоджувальних повноважень

у процесі формування законодавчих норм. Для забезпечення координації діяльності законодавчої й судової гілок влади за умов потреби у зворотному зв'язку пропонуємо ввести представника Верховного Суду України до Верховної Ради України (аналогічно представнику Президента України у Верховній Раді України); 2) забезпечення стійкості процесу ресурсозабезпечення судової системи шля-

хом введення «захищених» статей витрат Державного бюджету України; 3) приведення оплати праці суддів у пропорційну відповідність оплаті праці народних депутатів України, що допоможе забезпечити узгодженість матеріального статку представників законодавчої і судової гілок влади й надасть адекватне місце судової гілки влади в ієрархії системи державного управління.

Список літератури: 1. Безнасюк А. С. Судебная власть : учеб. для вузов / А. С. Безнасюк, Х. У. Рустапов. – М. : ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2002. – 455 с. 2. Варламова Н. Принцип правовой определенности в практике Европейского суда по правам человека / Н. Варламова // Конституц. право: Восточноевроп. обозрение. – 2002. – № 4. – С. 94–109. 3. Відом. Верхов. Ради України. 4. Кивалов С. В. Судебная реформа в Украине: разочарования и надежды / С. В. Кивалов. – Одесса : Астропринт, 2010. – 311 с. 5. Конституція України. 6. Концепція вдосконалення судівництва для утвердження справедливого суду в Україні відповідно до європейських стандартів : схвал. Указом Президента України від 10.05.2006 р. № 361/2006 // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 19. – Ст. 1376. 7. Мельник М. І. Правосуддя.net / М. І. Мельник, М. І. Хавронюк // Дзеркало тижня. – 2008. – 30 серп. (№ 32). – С. 6. 8. Назаров І. В. Принципи побудови судової системи : моногр. / І. В. Назаров. – Х. : ФІНН, 2009. – 144 с. 9. Научно-практическая конференция «Судебный конституционный контроль в России: уроки, проблемы и перспективы» : (обзор) // Государство и право. – 1997. – № 5. – С. 5–14. 10. Погребняк С. Вимоги до нормативно-правових актів, що випливають з принципу правової визначеності / С. Погребняк // Вісн. Акад. правових наук України. – Х., 2005. – № 3. – С. 42–53. 11. Пранглишвили И. В. Системный подход и общесистемные закономерности / И. В. Пранглишвили. – М. : СИНТЕГ, 2000. – 528 с. – (Серия: Системы и проблемы управления).

ПРИНЦИП СТАБИЛЬНОСТИ СУДЕБНОЙ СИСТЕМЫ

Москвич Л. Н.

В статье анализируется механизм имплементации общеправового принципа стабильности в организации и функционировании судебной системы. Исследована специфика реализации гарантий стабильности – правовой определенности, целостности и устойчивости функционирования – в механизме судебной системы. Сформулированы предложения, внедрение которых будет способствовать усилению стабильности в функционировании такого государственно-правового института, как судебная система.

Ключевые слова: стабильность судебной системы, правовая определенность в функционировании судебной системы, целостность судебной системы, устойчивость судебной системы.

PRINCIPLE OF STABILITY OF THE JUDICIAL SYSTEM

Moskvich L. N.

The article analyzes the mechanism of the implementation of the common law principle of stability in the organization and functioning of the judicial system. The specific guarantees of stability – legal certainty, integrity and stability of operation – in the mechanism of the judiciary.

Proposals, which will facilitate the introduction of strengthening the stability of the existence of a public-law institution like the judiciary.

Key words: stability of the judiciary, the legal certainty of the judicial system, the integrity of the judicial system, the stability of the judicial system.

Надійшла до редакції 21.01.2013 р.

УДК 347.962(477)

О. О. Овсяннікова,
канд. юрид. наук, асистент
Національний університет
«Юридична академія України
імені Ярослава Мудрого»,
м. Харків

СТАНОВЛЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ОРГАНІВ СУДДІВСЬКОГО САМОВРЯДУВАННЯ В УКРАЇНІ

У статті досліджується генеза інституту суддівського самоврядування в Україні, розглядаються основні його форми. Аналізується законодавство зарубіжних країн щодо створення та діяльності органів суддівського самоврядування. Надаються пропозиції щодо перспектив розвитку органів суддівського самоврядування в Україні.

Ключові слова: суд, суддя, суддівське самоврядування, збори суддів, конференції суддів, ради суддів, з'їзд суддів.

Становлення в Україні судової влади як самостійної та незалежної гілки державної влади передбачає необхідність вирішення багатьох завдань, пов'язаних з системою судів та управління ними. Одним із них є зміцнення і розвиток суддівського самоврядування, оскільки саме воно виступало й виступає тією основою, що зберігає цілісність судової влади. Саме завдяки суддівському самоврядуванню корпус суддів має перспективу відстоювати та захищати право громадян на незалежний суд [11, с. 105].

Питання, пов'язані з діяльністю суддівського самоврядування, неодноразово розглядалися у працях вітчизняних і російських дослідників, а саме: О. Абросимової, В. Бринцева, В. Городовенка, Ю. Жданова, В. Косарева, В. Кривенко, В. Лазарева, В. Лебедева, Д. Лупеніка, І. Назарова, І. Петрухіна, С. Подкопаєва, С. Прилуцького, В. Савицького, В. Стефановича, О. Шандули, В. Швеца, С. Штогуна та ін.

Сьогодні, в умовах постійного змінення та доповнення законодавства щодо судо-